

ФУНДАТОР

УДК 821.161.2.09'06

АКАДЕМІК З ЛЕГЕНДИ

Іван ДЕНИСЮК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна*

У цьому мемуарному есе розкрито оригінальні риси особистості академіка Михайла Возняка – представника “львівських характерників”, невтомного дослідника української літератури і вихователя молодих франкознавців.

Ключові слова: академік, давня література, франкознавство, скромний, самовідданий.

Того далекого повоєнного 1948-го, коли з глухого Полісся – країни великих озер, пущ і боліт – я приїхав до Львова, усе мене тут захоплювало, приваблювало й лякало. Першим перелякав трамвай на привокзальній загрозливим написом: “До Великої Різні”. “Ой, буде, буде мені різня на вступних іспитах! – зітхнув я. – І куди ти лізеш, нендзний поліщуче, заочно закінчивши педучилище! До самого університету!” Грандіозна споруда університету була такою страшною, насупленою, вся чорна, закіпчена димами війни, невмивана (казали, що одна бомба розірвалася у великому актовому залі), а водночас імпозантна і вабила, як чорна магія. Зі страхом і трепетом відчиняю важкі дубові двері. Дзеркальний зал, у якому чомусь розташувалася приймальна комісія, приголомшує величезними свічадами у золотих рамах дивної краси. Бачу у них віддзеркалення абсолютної лисини елегантного професора (Пархоменка), яка світить, як наш поліський місяць уповні; і весь сором мого мізерного одягу: парусинові туфлі, побілені зубним порошком, старенька воєнна гімнастечка, а на ній сякий-такий лапсердак чи лейбик... Незабаром дізнаюся, що в Галичині туфлі звуться мештами. Львівський сленг ще був у повному розквіті: “батько”, “машина”, “уапа” (замість лапа). “Пануньцю, пануньцю, чи не можна просити у вас якоїсь шпаргауки!” – інтимно шепотіла дівчина на письмовому з літератури. А на усному з німецької старенький викладач ледь не зрізав через те, що я не розумів значення слова “шелестівка”. “Товаришу, у вас неправильні наголоси в латинській мові!” – картав незабаром викладач тієї мови. За півсторіччя з гаком я вже “обмештився”, “обгалілеївся” й намагаюсь казати “Тарасá”, зрештою, неправильні “наголоси” вимерли (крім “Тарасá”, та й то зрідка), а відколи один пан з Ходорова переконав, що правильніше “машина”, ніж “машина”, бо по-латині deus ex máchina, я перестав Ходорів називати столицею хибних наголосів. Але тоді все тут, у Галілеї, у країні чарів і див, було таке колоритне й екзотичне, що незабаром

утомився дивуватися з написів типу “учений секретар” і назв “ауля”, “колегіум максимум”, “колегіум мінімум” і навіть з того, що усний іспит з української літератури в аудиторії 114-й (тепер 308-ма) приймали молодий бравий офіцер і старенький сторож.

Тодішні абітурієнти були людьми з високолетніми амбіціями. Ось їхній полілог перед дверима дзеркального залу, де стоять зі вступними документами.

– Тільки задля “Фауста” Гете я йду на німецьку філологію! – гордо заявляє Михайло Дармограй.

– Е, пане колего! Німецькій мові разом з Гітлером прийшов “капут”! Тепер перспективна англійська. До того ж завкафедри англійської філології є професор Рудницький. Тому я й поступаю на англістику.

– Пардонé муа! Французька завжди була й буде мовою дипломатії, – був упевнений кандидат у дипломати.

– А завкафедри української літератури – *сам академік Возняк*.

При цих словах “іноземці” зацікавилися. Але хто так сказав? То був Левко Полюга, хлопець з Оброшина, який середню школу кінчав у Львові й усе й усіх тут знав. Слова “сам академік Возняк” були вимовлені з такою побожністю, що я зрезигнував з англістики й слідом за Левком подав документи на україністику. Академіка уявив чарівником із казки-легенди, велетнем у дорогоцінних шатах і в пишній короні Казимира Великого.

Іспитова “велика різня” (конкурс 5:1) тривала цілий місяць, бо складала екзамени з дев’яти предметів, навіть і з географії, тож за цей час я з привітним і всезнаючим Левком здружився. Що екзаменатором з української літератури був шойно демобілізований офіцер, це видно було з його військової уніформи з португесею. Він сидів за столом, а сторож безперервно нервово тіпався на приставленій паралельно до стіни (напроти вікон) парті. Був дуже суворий, і здавалося, що в разі провалу безцеремонно випровадить мене за двері. На щастя, білет трапився легкий. Перше питання – “Наталка Полтавка”.

– Праматір’ю українського театру, кормилицею акторів була “Наталка Полтавка”... – Такою фразою, завченою із “Хрестоматії критичних матеріалів” Шаховського, яку рік тому купив у букініста за 80 рублів, розпочав свою відповідь. Офіцер і сторож презирнулися. Вони весь час порозумівалися. Екзаменатор усміхом, а сторож енергійнішим, ніж при звичайному нервовім сіпанні, кивком сивої голови. “От що то значить університет! – подумав я. – Тут не лише секретар учений, а й сторож удає, що він там щось тямить у літературі, хоч його й за стіл не пускають”.

Коли на крилах екзаменаційного листка я вилетів з аудиторії, і група вступників, які тремтіли під дверима, розглянула свіжопоставлену оцінку, то, отямившись, поцікавився:

– І чого там сторож сидить і прислухається до відповіді?

– Йолопе! – вжахнувся Левко Полюга. – Та ж то і є сам академік Возняк!

– А... а... ака... академік?! Так убого одягнений?

– Бо великі вчені скромні. Є такий доцент Пачовський, то він приходив на лекції у маринарці з великою діркою, правда, старанно зацерованою.

– А той військовий?

– То молодий викладач Василь Лесин, східняк.

Таке було перше знайомство з моїми найпершими вчителями.

Мрія мрій збувається – я студент того храму наук, де є легендарний академік. Ось сиджу в тій самій 114-й і слухаю лекцію з давньої літератури Теоктиста Івановича Пачовського й констатую, що коричневий піджак доцента добротний, ще польський, але імпозантна дірка біля петельки справді є й дійсно старанно обрубцтована. Мені тепер здається, що незабутній Теоктист Іванович цю елегантну маринарку продірявив навмисне, аби прикрити своє непролетарське походження (був сином священика). Дух часу панував такий, що деякі вступники, а то й студенти, приходили на екзамени в одязі жебраків, і тільки надто фані мешти могли виказати перелицьовку. Викладачі зазвичай не дивилися під парту, окрім доцента Дідика, який ніколи не піднімав очей угору й одного разу хитрунові, котрий прийшов того ж самого дня на іспит удруге, уже за свого приятеля, сказав: “Товаришу, я вже ниньки ці мешти видів...”

Надзвичайна скромність академіка Возняка, що так вразила при першій зустрічі з ним, не була показною, а органічною рисою його вдачі. Скромність та ошадливість. Він, завідувач кафедри, на її засіданнях ніколи не сидів за столом, а тулився в одвірках. Там стояло й стареньке крісло для нього. Ходив завжди у ясно-сірому костюмі, уже поношеному, але без жодної плямки, і в “благенькім пальтечку” (а Іа Олесея Кулик, яка в такому верхньому одязі на курси трактористів тікала у Тичининій поемі). Але раз на рік наш академік одягався елегантно й стильно, коли приходив на шевченківський вечір. Мав тоді на собі дороге пальто з темного сукна. Комір і шапка смушкові. Виглядав, як Франко у старшому віці. Так одягалися українські інтелігенти старої дати. Гарно пошитий костюм теж був з доброякісного матеріалу темно-синього кольору у ясну смужку. Дехто неслушно вважав, що академік Возняк скупий. Це не те слово. Пристрасті до збагачення не мав. Раз у раз йому приносили гонорари за статті у газетах і журналах, але Михайло Степанович рішуче відмовлявся, сердився, кричав: “Я не задля грошей пишу, а для української культури!” У грошових розрахунках був дуже скрупульозний. Одного разу якось забракло йому 15 копійок, то позичив їх у Галі Гришаєвської, його аспірантки, причому суворо наказав: “Я вас прошу нагадати мені про борг, інакше знати вас не знатиму”. Бідолашна Галя розповідала, як довго вона мучилась, поки наважилася нагадати академікові про ці копійки, що в ті часи майже не мали ніякої вартості. Коли я вже був аспірантом, партійні “верхи”, які вели політику приниження академіка Возняка, з якихось міркувань раптом вирішили дати йому премію. Для цього він повинен був заповнити безліч паперів. Академік, своїм звичаєм, категорично відмовився: “Що? Я повинен у письмовій формі просити, аби мене нагородили?! Не треба мені їхніх премій!” – кричав (шелестівку “р” вимовляв як “й”). Вимахував руками, як вітряк при буйному вітрі крилами. Темперамент мав підвищено емоційний, вибуховий. “Був дуже великий нервус” – характеризує свого друга у спогадах Володимир Дорошенко.

Однак начальство наполягало. Після довгого опору академік погодився, що папери заповнить хтось інший, а він продиктує дані про себе. Місія писаря випала мені. Академік пропонує піти оформлювати “паперу”, як кажуть білоруси, у його кабінеті в Інституті суспільних наук на Радянській, 24 (тепер це

вулиця Винниченка). Там, очевидно, затишніше, та й ніхто нас не підгляне при виконанні цієї ганебної акції. Отож ідемо туди пішки й мовчимо. У ті часи між науковим керівником та аспірантом була дистанція “огромного размера”, і я не наважувався заговорити до академіка.

Отак у дитинстві йшов німуючи за своїм суворим, як тоді здавалося, батьком. Усі без винятку аспіранти відчували сувору батьківську доброту академіка й по-синівськи ставилися до нього.

Проходимо повз костюл домініканців, і раптом Михайло Степанович перериває мовчанку: “Прочитайте, – каже, – і перекладіть цей напис”. Я: “Soli Deo honor et gloria. E... e... e... Богові честь і слава”.

– A soli?

– Sol, solis – сонце.

– Та яке там сонце! Починайте від “соліста”!

– Ага! Solus – єдиний. Єдиному Богові честь і слава!

Червонію за цей невдалий і несподіваний іспит, але академік не ганьбить, не лає. А він же у Відні викладав у гімназії греку і латину!

Ось ми вже у кабінеті академіка. Сидимо за тим самим столом, за яким працювали Іван Франко й Михайло Грушевський. Їхні духи стоять по кутках. Ця святиня мені відома ще з другого курсу. Михайло Степанович запрошував до свого кабінету студентів і сам їх обслуговував замість бібліотекаря. Тож і мені, жовтодзьобому другокурсникові, який працював над курсовою про Котляревського, академік власноручно із глибинних спецфондівських книгосховищ приносив цілі оберемки унікальної літератури.

Папери на премію необхідно було заповнювати “на общепонятном”. Михайло Степанович признається, що він російської мови “не вміє”, бо ніколи її не вивчав. Для автобіографії чи заяви потрібна чиста картка паперу, а її у мого наукового керівника немає. Я виймаю зі свого портфеля кілька аркушів і, зробивши помилку, рву один із них. Академік спалахнув:

– Що ви зробили! Ай, ай! Зіпсувати такий гарний листок! Таж на ньому ще можна було писати й писати! З обох боків...

Сам він ніколи не дозволяв собі такої розкоші – писати на чистих з обох боків картках гарного паперу. Використовував старі студентські курсові роботи, призначені на макулатуру. На зворотніх незаписаних пожовклих сторінках сіяв дрібен мак нервово розхитаних букв. Міг писати й на клаптиках газет. Лаборантка Ірина Олександрівна Пеленська передруковувала це “писаннячко дрібнесеньке” на машинці. Мала звичку, не перериваючи роботи, розмовляти. Налезала до типу тих жінок, які, будучи водієм і сидячи за кермом машини, на повному її ходу плетуть ще й панчохи. Знала чимало легенд про інтимне життя академіка, про яке скажу далі. Рукописи Михайла Степановича надходили конвейером. Працював, як агрегат. Від безнастанного писання на його невтомних пальцях повиростали мозолі, і ці трудящі персти так і заклакли, вже не розгинаючись. Міг за один день дати продукцію обсягом одного друкованого аркуша. З таким імпетом, як признавався доцентові Пачовському, писав свою “Історію української літератури” у трьох томах. Суворі школа життя привчила сина убогих селян, що вибивався тяжким гаруванням в люди, до ощадливості, до

аскетизму. Адже заробляв не лише на своє виживання й навчання, а й на двох братів, яких вів за собою “до шкіл”.

У міжвоєннє був безробітним, бо не прийняв польського “підданства” (громадянства).

Ось кілька фрагментів з автобіографії Михайла Возняка. “Я народився 3 жовтня 1881 року у Вільках Мазовецьких (Wilki Mazowieckie) Равського повіту Львівського воєводства. Мої батьки були малоземельні селяни, а дітей у них лишилось при житті шестеро. Хоч самі не вмiли ні писати, ні читати, мої батьки розуміли вагу освіти й посилали всіх своїх дітей до місцевої шестирічної школи. Я її скінчив у 1895 році, пасучи при тім худобу та помагаючи в господарській роботі [...].

Гімназію скінчив я т. зв. академічну у Львові в р.р. 1897–1904, а склав іспит зрілості 13 червня 1904 року. Через увесь час утримувався з лекцій, навіть у вищій гімназії, коли мав невеличку стипендію. Мало того, я зворохобив батьків дати до гімназії двох із молодших братів, і головний тягар їх удержання упав на мене. Зокрема тягар відчув я в часі університетських студій у Львові в р.р. 1904–1908, де студіював українську філологію як головний, а класичну – як побічний предмет [...].

Не краще йшло мені з виведенням братів у люди. Вибухла війна [Перша світова. – І. Д.], надійшла московська окупація краю; в московській в’язниці перестудився старший брат, дістав “гальопуючі” сухоти, заразив молодшого брата і один за другим покінчили свій життєвий шлях. Я виїхав перед москалями зо Львова [...].

Лишившись без обов’язку удержувати братів чи помагати їм у здобуванні вищої освіти, я постановив собі цілком пірнути у наукові студії, жити з них і або згинути в боротьбі з труднощами, або довести до якихось результатів [...]¹.

Результати виявились величезними – близько півтисячі наукових досліджень. Але довелося відмовитись від багатьох радощів життя, крім насолоди від праці. Ніколи не мав канікул, не виїжджав до будинків відпочинку, санаторіїв чи просто на гірське повітря, наприклад, до Косова, де шоліта відпочивав професор Михайло Рудницький. “Що я там робитиму? Мені там буде нудно!” – казав. Намагався взагалі не виїжджати зі Львова, а як це траплялося, то (жартували) ставались катаклізми світового масштабу – світові війни... Перед Другою світовою війною поїхав до Києва. Розповідав якимось: “Я все життя вивчав культуру Київської Русі, але по-справжньому збагнув її велич, тільки побачивши Софію”. Проте категорично відмовився переїхати до столиці, коли з метою денационалізації Львова й інтернаціоналізації львівських учених після Другої світової війни намагались їх переселити згідно з політичною акцією “Дніпро”. “Повішуся!” – казав. Не терпів славословія. Коли члени кафедри хвалебними промовами почали вітати його з ювілеєм, різко перервав засідання: “Досить! Ідіть працювати! Найбільшою нагородою для мене буде ваша праця”. І зачитував Франка: “Працювать, працювать, працювати...”. Тактовно замовчав продовження

---

¹ Академік М. Возняк і розвиток української національної культури: Тези. Наукові читання. Львів, 20 березня 1990 р. – Львів, 1990. – С. 1-2.

– “в праці сконать!”. Ту частину Франкового заповіту залишив для себе й виконав. Прекрасну монографію про Михайла Возняка – свого вчителя – професор Михайло Нечиталюк влучно назвав “Честь праці!”.

З суворою ошадливістю, з аскетизмом схимника Михайло Степанович поєднував гойність, щедрість. Учасниця святкового концерту до 150-річчя “Енеїди” Котляревського Олександра Комаринець згадує, що їм, студентам-“артистам”, академік подарував усім “Твори” Івана Котляревського видання “Просвіти” (Львів, 1928) з дарчим написом і “великий, двадцятикілограмовий міх з найрізноманітнішими солодошами”². Та неоціненними міхами солодошів, даром академіка студентам, аспірантам, викладачам, були “імматеріальні посудини духовності” (О. Кобилянська) – книги кафедральної бібліотеки. Для неї Михайло Степанович передплачував усі літературні журнали й газети, постійно купував нові книжки й старовинні раритети, що ними тоді промишляли різні типи книгоношів. Понад 10000 книг з україністики (а з них половина Вознякові, незареєстровані, тільки з літерою “В”) були розміщені на полицях двосторонніх стелажів, що рядами заповнювали всю аудиторію (тепер № 310). Там були комплекти українських журналів, починаючи з “Основи” й до “Літературно-наукового вісника” включно, альманахи, першозбірки, наукові монографії, енциклопедії. Священнодійствував у цьому бібліохрамі білобородий жрець – незабутній Дмитро Ілліч Ліськевич, якого після його повернення із Сибіру влаштував на роботу лаборантом кафедри Михайло Степанович. Аспірантам і декому із студентів – ентузіастів книги – жрець дозволяв заходити у святая святих – сідати в бібліотеці за круглим інтимним столиком біля вікна, самому брати з полиці книги й читати. Інші з позиченими книжками йшли до 114-ї аудиторії, яка після третьої пари перетворювалась у читальню. Як не парадоксально, доступ до старих видань за Сталіна був вільніший, ніж за його наступників. Отож ми, студенти генерації 1948-го року, вже на першому курсі у “Літературно-науковому віснику” із кафедральної книгозбірні читали статті Грушевського, Петлюри й переконувалися, що у них немає чогось такого, що тим одіозним авторам приписувала офіційна пропаганда. Однак антиукраїнська тенденція у червоноросійському режимі посилювалась, і в її апогеї наша національна святиня – возняківська бібліотека – була по-варварськи розгромлена.

В атмосфері середньовічного обскурантизму спалено на підвір’ї університету і матеріали фольклорних практик. “Вижила” однак домашня бібліотека академіка – старанно згромаджений бібліоскарб, у якому були уніками.

Якось Романові Головину вдалося проникнути у пенати Михайла Степановича.

– Був-єм у помешканні академіка, – не міг надивуватися Роман Петрович. – Люди добрі! Таж там немає стін!

– Як то немає?

– А так: замість стін від підлоги аж до стелі самі книжки!

Мені довелося побувати в оселі Михайла Степановича вже після його смерті. Властиво тільки в одній із трьох кімнат “не було стін” – у робітні

² Зеновія Франко (1925–1991). Статті. Матеріали. – Львів, 2003. – С. 272.

вченого, у його кабінеті, де від підлоги аж до стелі на полицях щільно стояли томи, були теж скриньки з бібліографічними карточками. Посередині кабінету стояло бюро й крісло. Вхід був з коридорчика, а з цього царства книг двері вели до другої кімнати – до салончика, скромно, але зі смаком обладнаного гарними меблями. Приємно вражав настрій затишку й суворо артистичного лаконізму. Це був неначе “покоїк” ліричної героїні “Зів’ялого листя”. Бракувало тільки “вазонків” на вікнах і картинок чи фотографій на стінах. Вузькі високі вікна м’яко цідили світло денне крізь ідеально чисті білі фіранки, неначе зіткані з холодних сніжинок. Третя кімната (чи то велика кухня?) дихала необжитою пусткою. Тут “мешкала” тільки багатотомна “Киевская старина”, а в кутку був склад не реалізованого повністю видання Вознякової “Історії української літератури”. Аспіранти старших років за нас хвалилися, що автор їм дарував свою “Історію”, нам він уже боявся давати цю “націоналістичну” працю, за яку його щораз гостріше критикували. Мені було доручено керувати перевезенням возняківської книгозбірні до бібліотеки імені Стефаніка. Вантажили й розвантажували книжки студенти під наглядом міліціонера. Міліція ж охороняла помешкання академіка відразу після його смерті. Жодна книжка не пропала.

Помешкання по вулиці Цюлковського недалеко від медінституту, приміщення колишнього НТШ на Радянській, 24 і головний корпус університету – цими точками визначався трикутник щоденного пішохідного маршруту Михайла Степановича. На університетську кафедру її завідувач зазвичай навідувався опівдні. Лекції за моєї пам’яті в університеті вже не читав, приходив на засідання кафедри й різні збори, керував аспірантами, відвідував лекції викладачів, літературні вечори. Студенти знали академіка дещо здалека, але опікунчий дух його й величезний авторитет ученого витав над ними. Випускні іспити складали йому і при ньому як постійному голові ДЕК, отож училися запекло, бо соромно було чогось “не вміти” при академікові. Така відповідальність ще більше тяжіла на вступному іспиті до аспірантури й при складанні кандмінімуму. Автограф академіка у дипломі й фотографію в альбомі несли на далеку мандрівку життя. Фотографію в академіка здобути було нелегко. Але Роман Головин, коли Михайло Степанович відмовився йти до фотографа, сказав йому:

– Пане академіку! То не я Вас прошу й не мій курс, то прагне мати фотографію свого академіка український народ!

– Ах так! Я негайно переодягнуся, і підемо до фотоательє.

Міг академік прийти й до школи на урок студента-практиканта. Романтичка Галя Леонченко свій урок в учнівському класі провела так блискуче, з таким ентузіазмом, що академік заплакав. На випускному екзамені з літератури був вимогливий, одночасно сварився з викладачем історії КПРС за занижені оцінки студентам, бо цієї дисципліни не вважав наукою. Вимогливим був і до викладачів, коли відвідував їхні лекції. Не терпів перекручення фактів, і коли таке лекторові траплялося, “великий нервус” зривався з місця, вимахував руками й гукав на всю аудиторію при студентах: “То неправда!!!” Так само бурхливо реагував на мовні огріхи студентів на іспитах. Не терпів зрусифікованих конструкцій: *являється* замість *є*, закінчення *-у* замість *-ові* іменників чоловічого роду, що означають живі істоти, у давальному відмінку, пасивних форм типу

“написано письменником” тощо. Єдиний раз мовчав, коли на похоронних вінках були суцільні написи: “Академіку Возняка”... Якось, коли ми були на першому курсі, викладач вступу до літературознавства з великим пафосом прочитав нам ідеологічно загострену лекцію “Партійність літератури”. Яке ж було здивування студентів, коли на наступній лекції, на якій був присутній академік, лектор повторив слово в слово свій попередній виклад. Не знати, чи він переплутав теми лекцій, а чи спеціально мав текст “ідеологічно витриманий” на випадок контролю, а, можливо, дав урок партійності для обробки академіка... На цей раз академік не кричав “неправда!”, а спокійно дрімав собі в кутику на останній парті. У книзі відгуків на відвідані лекції він звичайно вписував невеличкий абзац без жодних зауважень.

Від часу великої ідеологічної “різні” у 1946-му році минуло вже два роки, як ми вступили до університету, і нам, “першачкам”, деякі старшокурсники, присутні на судилищі, на якому розпинали західноукраїнських професорів, розповідали, що автор двічі прослуханої лекції “Партійність літератури” (на четвертому курсі ми її слухали втретє) критикував Михайла Рудницького за його книжки “Між ідеєю і формою” та “Від Мирного до Хвильового”, сказавши, що ними не можна навіть оселедців загортати, бо засмердяться... Цей сатиричний образ затьмарив у їхній пам’яті те, що інкриміновано Михайлові Степановичу. Лише тепер із монографії професора Нечиталюка я дізнався, що академік ні тоді, ні потім не каюся, чого вимагав ритуал “ламання душ”, і що цього ніколи завідувачі радянською владою не могли йому пробачити. Професор Рудницький, як згадували студенти-очевидці, теж не каюся і тільки сказав, що взявши том Енгельса до одної кишені, а том Маркса до другої, не так легко відразу стати марксистом. Пізніше Михайло Рудницький років десять працював на кафедрі української літератури і читав одіозні лекції студентам аж до останньої – відкритої. Уже з першої її частини майже всі партійні вуха, згіршені крамолою, повтікали, але я, яко безпартійний, досидів до її заключного акорду: “Усе те, що я вам говорив, – підсумовував лектор, – то є залишки мого буржуазно-націоналістичного світогляду, бо я виховувався в Сорбонні, а не на якихось Марксах – Енгельсах”. Після цього вихованцеві Парижа й Лондона в радянському університеті читати лекції було заборонено.

Михайла Возняка обвинуватили у впливі “Історії української літератури” Михайла Грушевського на його тритомну працю з таким же заголовком, яку він написав раніше виходу “Історії” Грушевського... Інша справа, що академіки Грушевський і Возняк ставились до себе з глибокою пошаною і взаєморозумінням.

Михайло Степанович не побоявся навіть зацитувати Грушевського у радянській післявоєнній час. Кафедра української літератури у 1946 році видала книжечку на 75 сторінок: “Леся Українка. Збірник” (до 75-річчя від дня народження поетеси). Збірник складався з публікацій лише двох авторів, обох академіків: М. Возняка і Ф. Колесси. Відкривається він статтю першого із них “На крилах творчості”. Уже з другого абзацу починаючи, половину третьої і половину четвертої сторінки “Збірника” Михайло Степанович заповнює цитатами в лапках і без них з виступу про Лесю Українку “головного редактора “Літературно-наукового вісника” на ювілейному засіданні Українського Наукового

товариства в Києві. Якось ніхто з опричників не пронюхав, що цей текст був надрукований у ЛНВ у 1913 році і що його автор – Михайло Грушевський. Очевидно, гадали, що головним редактором журналу був Іван Франко!

Мало хто знав, що в першому томі “Історії української літератури” Михайла Возняка, який вийшов у 1920 році, була картка з такою присвятою: “Славній пам’яті невмирущих борців за з’єдинену вільну, самостійну й незалежну Україну! Автор”.

У бібліотечних примірниках цього тому, навіть у спецфондівських, непро- нумерована картка з присвятою була вирвана. Автор присвяти мав на увазі українських січових стрільців, убієнних у борні, яка ще не відгомонила у час написання праці. Але не тільки їх, а всіх “і мертвих, і живих, і ненарождених” змагарів за незалежну Україну. У цій присвяті – головне, “атомне” зерно світо- гляду академіка Возняка. “Найкраща критика – написати самому краще”, – говорив у час розпаношілого критиканства. З абнегацією Адвоката Мартіяна – героя однойменної драми Лесі Українки – трудився для цієї чітко усвідомленої національної ідеї. Радів і вчив нас тішитися з появи кожної доброї наукової праці, бо то – на користь Україні. Завдяки непохитності своїх ідейних принципів, мабуть, у Михайла Возняка, як і в адвоката Мартіяна, “був з душею добрий лад”. “Не насилував я мислей благородних”, – міг сказати про себе словами Панте- леймона Куліша.

Намагаючись збагнути німу мову стін домашнього притулку вченого, я вдумувався у слова і ритми поезії післяшевченківського барда:

Я не хотів би світових утіх,
Що забавляють олухів великих,
Аби у мене був веселий в серці сміх
Серед моїх книжок, моїх палатів тихих.

Одначе Куліш прагнув, щоб його оселю звеселила мадонна – “сонце доброти”, яка б сіяла в його “хмарні минути”. “Сонцем доброти” була у нього дружина – Ганна Барвінок. Не було нікого, хто б звеселив академіка Возняка у його домашній самотині у захмарені хвилини життя. Нібито якась dochodząca пані приносила йому свіжозварену кашку на обід, а може, він столувався у неї, у сусідки. Колись на кафедрі з особливим зацікавленням розпитував у Василя Васильовича Лесика про його діточок. А коли щасливий батько розповів про збитки дівчаток (одна з них помалювала чорнилом фіранку), то як він, Михайло Степанович, тішився, як сяяли його сльозою зволожені очі! Нехай би квачем, умоченим у чорнило, у дьоготь, у смолу доторкнулась мала дитяча рука до його чистих білих чернечих фіранок, витканих з холодних сніжинок...

Якось академік до пізнього вечора забарився на кафедрі. Довгими зимовими вечорами аспіранти й лаборанти любили працювати на кафедрі. Був якийсь особливий настрій у тональності вечірнього дзвону. Аура “вечірньої години” злагіднювала обличчя академіка. Дівчата осмілилися “Того, що в скалі сидить” (так жартома ми інколи називали академіка), розпитати, який Франко був зблизька, – чи вмів танцювати (“Ні”), чи вживав алкоголь (“Ані краплі!”),

нарешті, кого кохав. “Франко нікого з жінок не кохав, він любив свою власну мрію, свій ідеал”. Чи то не про себе сказав академік?

Коли на 26-му році помер чудовий поет Максим Богданович, Білоруська академія наук звернулась до його батька зі старанно обдуманим комплексом тестів про особистість сина. Батькові відповіді склали цілий том прекрасних мемуарів. Але на одно нелегке питання – “адносіны да дзяўчат” – Адам Богданович задовільної відповіді дати не зміг. Мовляв, такими глупствами Максим не цікавився. Яка ж то була “бомба”, коли знайдено інтимно-еротичний щоденник поета! Поставити питання “адносіны да дзяўчат” стосовно академіка Возняка – то, на перший погляд, усе одно, що “опитувати” у цій справі Івана Вишенського. А втім, й афонський печерник мав колежанку у Львові – старицю Домнікію... Михайло Степанович теж був “чоловіком цілим”. Усі знали, що час від часу “підкохувався” у своїх аспірантках. Ірина Олександрівна, передруковуючи статті академіка, розповідала, що в молодості він був фатально й безнадійно закоханий в одну лицарку, яка з шаблею у руці гарцювала на баскому коні. То була Степанівна. Ми те все сприймали як казку-легенду. Мюнхенська стаття В. Дорошенка легенди переводить на ґрунт реальний.

Любовні історії нас цікавлять, але до закоханих ми жорстокі й несправедливі. Щасливе кохання здається нам банальним і нудним, а трагічне – смішним. Але це – на побутовому рівні.

Поети, сублімуючи любовні мотиви “в дзвінкі ритми мови”, і творці пісенних мелодій, оповивши трагізм нерозділеного кохання романтичним флером, викликають високі естетичні емоції.

Володимир Дорошенко у спогадах “Академік Михайло Возняк” (передруковані у книзі Михайла Нечиталюка “Честь праці!”) виокремив параграф “Возняк і жінки”, в якому у гумористичному тоні розповідає про любовні захоплення і заплітання свого приятеля, про його палку пристрасть до ідеальних, з погляду закоханого, жінок, про шляхетність у ставленні до них, поважні наміри одруження, звичайні людські ревності і затамований біль від невдач, на який знаходив лік не в кульці в лоб, як герой “Зів’ялого листя”, а в міцному залізному панцирі на сердечні рани – у праці. І так, із цих спогадів ми уявляємо, як Михайло Степанович приїхав із міхом солодоців до батьків гарненької Олени Степанівни просити руки їхньої дочки і як, холодна немов у лід, сиділа невблаганна панна, якій потім, вивезеній до Туркестану під час російської інвазії, він посилав із Відня грошову допомогу. Олена Степанівна вийшла заміж (як і всі дами його серця) за іншого. Вона стала дружиною Романа Дашкевича. Наступне захоплення – панна Ч., а за нею – Б., яку академікові вдалося навіть визволити із лабет НКВД.

У розмові з Михайлом Нечиталюком Марія Вальо дуже гарно, влучно та з глибоким співчутливим розумінням характеризує стиль кохання свого великого вчителя. “...Якщо перелічити тих жінок, які подобалися М. Вознякові, – то бачимо, – його ідеал жінки був незмінно високим, або, навіть, занадто високим і, мабуть, на жаль, завжди недосяжним. Бо, як і в молодості, так і в похилому віці, йому однаково подобались жінки лише молоді і красиві. Поминаючи імена жінок, згаданих у мемуарах В. Дорошенка, оскільки вони вже обнародовані, а також імена тих жінок, про яких мовлено як про симпатії академіка у післявоєнні

роки (Катерина Кутковець, дружина Горбатюка та інші), можу нагадати лиш одну, добре відому мені та, очевидно, серйозну спробу вже майже сімдесятилітнього академіка одружитися. На цей раз його обраницею була моя товаришка з Дрогобицької гімназії, студентка п'ятого курсу української філології Надія Петричко. Сіроока, міцної статури і веселої вдачі красуня, вона була класичним типом “дівчини від землі”, “з народу”, що, можливо, вплинуло на останній в житті академіка вибір омріяної жінки, а, можливо, її образ торкнувся його постійної ностальгії за селом, з якого вийшов і з яким ніколи не поривав зв'язків”³.

До цих спостережень і суджень пані Марії мені нелегко додати щось істотне. Згадаю лише свою колегу по кафедрі української літератури Катерину Тихонівну Кутковець. Її фотографію у розквіті молодості й краси вміщено у книжці “Честь праці!”. Катя, як ми її називали, мала хист зі смаком одягатись. Особливо пасували їй (модні колись) зграбненькі чобітки. На кафедрі як викладачка радянської літератури була великомученицею. Оскільки влаштував її, свою аспірантку, на посаду академік, то антивозняківські злі духи насилали аж 22 рази до неї на лекції стенографістку. Стенограми “на предмет” ідейності лекцій критикували у парткомі й обкомі. А що таке обком у ті часи (пізніше там були компетентні молоді хлопці), то про це іронізував на згаданій уже останній своїй лекції професор Рудницький. “Колись, – сказав він, – в античності опікувалися мистецтвами музи, а вони добре розумілися на літературі. Тепер літературою піклується обком...”.

Якось першого вересня й на мій спецкурс про Лесю Українку прийшов представник обкому Леонід Череповський і приписав мені націоналізм на тій підставі, що я: 1) у списку рекомендованої літератури назвав статтю націоналіста М. Возняка “Першодруки Лесі Українки” та ще й зразу ж за Марксом, Енгельсом, Ленінінм, Горьким; 2) сказав, що дві перші збірки поезій Лесі Українки вийшли у Львові, а третя у Чернівцях. А треба, щоб вони публікувались у Києві (мабуть, ще краще – у Москві); 3) “Навіщо ви її робите такою геніальною? То не може бути, щоб поетеса написала свій перший вірш на дев'ятому році життя”...

О безсмертний Квітка-Основ'яненко! У його “Конотопській відьмі” повітове начальство не засумнівалось, чи взагалі летів сотник Забрюха, а зняло його з посади за те, що летів над Конотопом у білий день, а то ж непристойно сотникові летіти.

Не засумнівалось засідання обкому й у згаданих обвинуваченнях щодо мене, а не зняло з роботи лише тому, що врятував присутній там ректор Євген Лазаренко.

Однак повернемося до академікових “дзяўчат”. Одна з них, його колишня аспірантка NN, з гумором розповідала мені, як їй вдалося позбутися залищань академіка. А то, бувало, не давав їй проходу, приносив квіти до гуртожитку на очах у всього насмішливого студентського населення. Та хтось порадив “признатися” Михайлові Степановичу, що вона була в армії, на фронті, а звідти вже не повертаються *дівчиною*...

---

³ Нечиталюк М. “Честь праці!”: Академік Михайло Возняк у спогадах та публікаціях. – Львів, 2000. – С. 419–420.

– Ах так! – гнівно вигукнув обурений коханець і... дав спокій.

Доля, яка плете химерні сюжети love stories, застосувала прийом інверсії в останній любовній історії, героями якої були пані Заклинська й академік Возняк. Описуючи звичай українців XVII ст., француз Боплан дивувався, що в них парубка сватає дівчина і той не має права відмовитися. Це було і є не зовсім так. На Поліссі і в наш час в окремих випадках дівчина засилає сватів до хлопця, але він може делікатно дати відмовну відповідь, що не уймає честі панні.

Пані Заклинська була вдовою по маловідомому вченому. Особистість цікава, оригінальна. Написала колись книжку “Як зберегти красу” й її рецепти перевіряла на власній вроді. Та найбільшою її окрасою було невичерпне почуття гумору. Для підвищення свого інтелектуального рівня ходила на лекції французької мови разом зі студентами цієї спеціальності. Завдяки веселій вдачі й безпосередності легко вписувалась у молодіжне середовище. Часто приходила до нас на кафедру, щоб за дешеву ціну позбутися якогось раритету з домашньої бібліотеки або запропонувати жіноцтву ефективну масочку для відсвіження цери (шкіри обличчя). Коли академік Возняк якось опинився у лікарні, відвідала його з китицею пишних руж, мовляв, квіти яскравіші від слів і кращі від освідчення у коханні... Однак Михайло Степанович, збагнувши символіку квітів (“червоне – то любов”), кинув червоні троянди на підлогу з вигуком “Мені того не треба!” і потоптав (!) їх...

Ставлення до жіноцтва було у нашого академіка амбівалентне. З одного боку, його вабило *das ewig Weibliche*, а з другого – скептично дивився на жіноцтво науковців і нерado приймав їх до аспірантури: “Або вона хвора, або дитина слаба”... Дізнавшись про такі погляди свого нового наукового керівника, переведена з Чернівців аспірантка Зінаїда Нестер нікому не признавалася, що народила дитину, і “на злість” академікові написала за один рік дисертацію.

Однак упередженість академіка до фемінізації науки – то була сіра теорія, зелене дерево життя давало паростки винятків. Практично майже кожна генерація Вознякових аспірантів прикрашала чарівна пані, і всі вони були не лише гарні, а й мудрі. Так, стосовно нашого першого року, на другому була Віра Бонь, а на третьому – Галина Гришаєвська (Мудрик) і т. д. На роботу в Інституті суспільних наук до себе у відділ Михайло Степанович особисто запросив Марію Вальо, бо вона ще у студентські роки виявила великий ентузіазм до наукової роботи. Високо цінував невтомну бджілку Марію Деркач, яка мала “возняківське” щастя у царині евристики.

Аспірантом академіка я був лише один рік, бо наприкінці 1954-го він помер. А перед закінченням університету викликав мене до себе в кабінет на Радянській, 24 і спитав: “Кого б ви рекомендували з вашого курсу до аспірантури?”. Я назвав Дмитра Павличка, Володимира Здоровеґу та Івана Сірака. Такі питання ставив і їм, і вони називали й моє прізвище. Звичайно, радився завідувач і з членами кафедри, але голос студентів – це неначе був *vox populi*. До того ж, він завжди цінував думку молодих. На засіданні кафедри першими викликав для виступів наймолодших. В аспірантурі у 1953 році на кафедрі було лише одне місце, але ми всі чотири склали вступні на однакове число балів – кожен одержав дві п’ятірки й одну четвірку, академік пішов до ректора й “вибив” місце для всіх.

Євген Лазаренко завжди йшов назустріч Михайлові Степановичу, високо цінуючи його як ученого і як людину. І коли одного разу кваліфікаційна комісія новобранців – Павличко, Здоровега, Сірак і я (усі здорові драби) схилили голови над книжками, “алмазом добрим, дорогим” в очах нашого академіка засвітилася батьківська сльоза...

“Коли помер великий Торквемада” (Д. Павличко), тобто Сталін, стало дихати легше, особливо мені після п’ятирічного переслідування як “ворога народу”, якого навіть виключали з університету. Аспірантська стипендія теж була така, що міг дещо посилати своїм стареньким батькам, які ледве виживали з городу. Кожен раз, коли я приїжджав додому на канікули, батько зітхав: “І цього року в колгоспі нічого не платили”. Було б в аспірантурі, як у раю, коли б не іспити – кандмінімум.

Найлегшим був іспит з німецької мови – для нього переклав роман Гайнріха Манна “Професор Унрат”, зате вимогливий філософ Кубланов змушував законспектувати 150 творів класиків марксизму-ленінізму, а список рекомендованої літератури для “мінімуму” (!) з української літератури, що його склав академік Возняк, нараховував (за М. Нечитайлюком) 500 позицій – монографій і статей. У програмі для нас було не менше, лише “Історія української літератури” і Грушевського, і Вознякова вже там не фігурували. Процес складання жорстоких “мінімумів” в оптимальному випадку розтягнувся на два роки, а до написання дисертації дехто й не приступав.

Зате тема моєї дисертації, що її запропонував науковий керівник – Михайло Степанович, була “кишенькова”: “Дві редакції повісті Івана Франка “Воа constrictor”. Академік висміював теми глобальних масштабів й іронічно пародіював їх: “Образ зайця у світовій літературі”, методологія виконання – “Біг пес через овес, не шкодило псові, хай же не шкодить і вівсові”. Моя тема звучала сухо, зате науково. “Принаймні не треба буде досліджувати, як в Америці негрів лінчують”, – полегшено зітхнув я, бо ж для дипломної роботи обрав було тему “Драма Лесі Українки “У пуці”. Відсутність вульгарно-ідеологічних декорацій свідчила, що так її сформулював академік. Проте зубаста кафедра загостила завдання, щоб воно дзвеніло, як добре виклепана коса: “Викриття американського імперіалізму у драмі Лесі Українки “У пуці”. Адже необхідна була політична актуальність дипломної, а до невідкладних завдань ідеологічної боротьби тоді належало викриття “гнилого буржуазного Заходу”, а особливо Америки. Правда, дехто схаменувся, що при вульгаризації передано куті меду, і запропонував “американський імперіалізм” замінити фразею “американські реакціонери”. Все одно необхідно було забути про філософський характер Лесіної п’єси й писати про лінчування негрів у сучасній Америці. Однак і з Франковим “Змієполозом” було ускладнення. Виявилось, що в Луганську (тоді Сталіно) одна товаришка вже пише дисертацію про цю Франкову повість. Проте академік з того нічого собі не робив і вимагав, щоб я написав краще за неї, бо кожному тему можна опрацьовувати багато разів, а, по-друге, як можна написати про Франка щось добре у Луганську і, по-третє, як взагалі щось добре напише жінка! До того ж Михайло Степанович таємничим шепотом пообіцяв, що він дасть мені якісь унікальні матеріали. Минав майже рік, а мій науковий керівник до цього питання

не повертався. Я нав'язав було кореспонденцію з перекладачем повісті “*Voа constrictor*” на чеську мову, ще живим стареньким Главачеком, придивлявся до перекладів Франкового твору на польську й німецьку мови. Аж в останні місяці свого життя академік розкрив секрет: у німецького письменника Шпіндлера є роман, що теж має назву “*Voа constrictor*”, а його Франко читав. Ото й буде сенсаційна наукова новизна – дослідження генези Франкової повісті. Необхідно негайно знайти твір Шпіндлера. Де тільки я його не шукав, а він, як заклятий скарб, то виринав, то потопав. У Львівській бібліотеці іноземної літератури у картотеці цей роман значився, але *de facto* його вкрали. В університетській фундаментаці на Драгоманова старі німецькі книги звалено на купу у підземеллі, та попорпатись у них мені не дозволили. У московських та ленінградських славетних бібліотеках Шпіндлер “малого сліду не покинув”. А Михайло Степанович щоденно вимагав звіту про результати пошуків. Уже після смерті мого наукового керівника Шпіндлер об'явився у Чернівцях, і мені прислано перший із трьох томів пошукуваного роману. Тим часом я від перевтоми захворів – обруч голови тріщав з великим болем, очі вилазили, мікроскопічні готичні буквочки гарцювали на сторінках тексту аркана, неначе гуцуленята. Довелося їхати на лікування до Одеси, а непрочитану книжку повернути до Чернівецької бібліотеки, де Шпіндлера, за прикладом львів'ян, теж негайно вкрали.

Мій другий науковий керівник Олексій Мороз порекомендував змінити тему, і я за його порадою зосередився на творчості Михайла Павлика. Третій науковий керівник Семен Шаховський обмежив тему до белетристики цього невивченого тоді письменника, багатющий архів якого був тоді у Львові. Так я не виконав заповіту дорогого Михайла Степановича й досі, бо не зміг ніде знайти Шпіндлерового роману. А жаль, бо ж Іван Франко у “Гірчичному зерні” писав, що у гімназії під впливом Лімбаха він “зачитувався... історичними романами Шпіндлера”, тобто німецького письменника Карла Шпіндлера (1796-1855), автора двох сотень томів. І другий невиконаний заповіт чи надзавдання академіка:

– Ви родом з Волині, ви з Волині, ви мусите знайти архів Лесі Українки! Він замуrowаний у стінах волинського монастиря.

І більше ніяких деталей. Конкретніші ключі до цього захованого скарбу дала мені пізніше Марія Дем'янівна Деркач, опонент моєї кандидатської про белетристику Павлика. Отже, це мав бути монастир редемптористів, а таких на Волині було два – у Дубні дерев'яний, а в Ковелі муrowаний. За докладнішою інформацією у цій справі слід звернутись до якоїсь міфічної пані Цецилії Драбичької (Ковель, Караїмська, 12). При пошуках скарбу в мене з'явилась чудесна, як у казці, помічниця – Тамара Скрипка. Ми відкрили другий, крім Колодяжного, осідок Косачів на Волині – Запруддя. Там пані Тамара виорала трактором п'ять кілограмів срібного косачівського посуду. На підставі багатьох новознайдених архівних матеріалів ми написали з нею монографію “Дворянське гніздо Косачів”, першоімпульс до створення якої дав академік Возняк. Однак ковельський монастир редемптористів був зруйнований під час війни, а його настоятель після повернення із десятирічного заслання помер, а саме він, коли ще монастир був цілий, розповідав нам, молодим хлопцям, котрі один місяць мешкали у монастирській келії, що тут, у нього, “якісь папери Лесі Українки є”.

Існує переказ, що їх встигли переховати у підземеллях Ковеля. Суворий позитивіст Михайло Степанович був теж романтиком. Не тільки ratio, а й intuitio допомагало йому у пошуках і знахідках численних невідомих матеріалів.

Львівські “характерники”-класики, на жаль, не завжди знаходили розуміння оригінальності їх особистості й належне поцінування наукового доробку з боку тих, хто на представників галицької інтелігенції дивився з дозою упередженості й зверхності. Такі безапеляційні принизливі й несправедливі судження ображають нас, їхніх учнів, і своїм тоном і стилем, далеким від коректності, і змістом, хоч би походили від талановитих мемуаристів типу Юрія Шевельова. Ось що і як він пише: “Апогеєм причинкарства була діяльність Михайла Степановича Возняка. Діяльність його була безконечно корисна. Паперовий щур, він розкопав сотні, а може, й тисячі документів різних періодів українського літературного й громадського розвитку, без них ми багато чого просто не знали б. І він видав їх з дипломатичною точністю для загального користування. Але, Боже, який же він був нудний! Розмірено й певно він щодня сидів над своїми пожовклими паперами, копіюючи їх рукою, і не було в його уяві найменшої загальної ідеї, найменшого запалу, ніякогісінького розуміння літератури. З зовнішністю попихача в великій купецькій крамниці, кирпатий, круглоголовий, з невиразними сірими очима, – сама протилежність натхненню, весь сірий і весь сіризна, навіть дещо кольорова краватка виглядала сірою на ньому, завжди та сама”⁴.

Псевдопохвальність першої частини цієї злісної тиради розкриває брутальна, антиестетична деталь у дальших наклепах на академіка Возняка: “Він обмежив себе до копання в архівах і публікації знайденого – діяльність, зрештою, дуже корисна, хоч вона була б ще корисніша, якби він мав бажання чи здатність розрізнити, що серед ним викопаного було перлиною, а що курячим послідом”⁵.

Які причини цієї критики ad hominem, критики особи вченого, висміювання його зовнішності? Виявляється, це помста, це відплата Михайлові Вознякові за те, що він ігнорував його, Шевельова, як утікача з німцями. “З нами, прибульцями зі сходу, він не сходився, – пише той же мемуарист, – але не так з пихи і заздрості, як Лев або Кіселевський, а радше з політичних міркувань. Ми були для нього прихильниками німців, а він чекав на повернення радянської влади – він ніколи не приховував цього – і не хотів себе компромітувати небажаними зв’язками”⁶. Мабуть, коли б академік Возняк знав, що Юрій Шевельов тікає на Захід, аби не стати сексотом КГБ, ставлення було б інакше.

А ось сатиричний портрет Василя Щурата: “Щурат сидів над якоюсь книжкою, як невідкладисте одоробало, гора людського м’яса в безвихідній дихавиці, не виявляючи найменшого зацікавлення докільлям, *включно зі мною*” (виокремлення мос. – І. Д.)⁷. Отже, тут видно погано замаскований егоцентризм мемуариста. Виходить, що коли б львівські академіки перервали свою працю у

⁴ Шевельов Ю. (Юрій Шерех). Я – мене – мені... (і довкруги). – Харків; Нью-Йорк, 2001. – Т. 1. – С. 264.

⁵ Там само. – С. 390.

⁶ Там само.

⁷ Там само. – С. 263.

бібліотеці, відірвались від книжок, якими були заабсорбовані, встали, “упали плячком” перед маловідомим харківським початкуючим літератором – утікачем з німцями, то Щурат – “одоробало”, “гора людського м’яса” – постав би перед нами як *starannie odchudzony* пан, а Возняк не був би нудним, сірим, бездушним, безідейним роботом, далеким від розуміння літератури. Для компанії, для тріумвірату нікчемних галицьких учених доплюсовано й Іларіона Свенціцького, що з ним нібито, за Булаховським, “говорить не о чем”, а за Шевельовим, він – “анекдотична постать”, дослідник “без жодного уявлення, що таке наукова метода”⁸. Характерно, що Юрій Шевельов не читав або свідомо замовчав такі капітальні праці, як “Історія української літератури” М. Возняка й “Різдво Христове в поході віків” І. Свенціцького, адже у першій з них автор яскраво продемонстрував глибоке розуміння окремого художнього твору й літературного процесу, а другий – учень Потебні й Веселовського – чітко визначив свій науковий метод, передовий на свій час, актуальний і тепер: зокрема, історична поетика жанру й теми, а також компаративізм. Назвавши цілий ряд своїх попередніх праць, у тому числі й кардинальну – про голосіння, які примикають до названої монографії, у вступі до неї І. Свенціцький писав: “У всіх цих працях автор старався видержати до кінця порівняльну історичну методу. Найкращі зразки цієї методи находитиме кожний науковий робітник у творців слов’янської історичної поетики та в перших дослідників слов’янського фольклору, особливо колядки й щедрівки:

Олександра Опанасовича Потебні (1835-1891);

Олександра Николаєвича Веселовського (1838-1902).

Дорогій пам’яті вчителів і провідників на шляху своєї праці цю книжку присвячує автор.

Львів, 13 лютого 1933”⁹.

Мені пощастило прослухати курс божественних лекцій професора Свенціцького. Це був великий ерудит, який знав усі слов’янські мови, а також французьку, італійську, німецьку, англійську, латинську і грецьку, чудовий мистецтвознавець, дуже дотепна і шляхетна людина.

Щоправда, у другому томі своїх мемуарів Юрій Шевельов трохи схаменувся, пом’якшив свої карикатурні характеристики західноукраїнських учених, говорячи про своє перебування у Львові по дорозі на Захід. “Ми жадібно ковтали повітря інтелектуального Львова в усій різноманітності його типів, починаючи від тих, кого ми приймали як іхтіозаврів на зразок старого Щурата або й молодшого Возняка й до молодших віком і духом, таких як Борис Ольхівський або Марія Струтинська. Або тільки духом, як Микола Шлемкевич або Василь Сімович. Були львівські інтелігенти дуже різні, але єднали їх ідеологічні риси – національна ідея, самостійництво, національна гордість. І також психологічні –

---

⁸ Там само. – С. 390.

⁹ Свенціцький І. Різдво Христове в поході віків (Історія української теми й форми). – Львів, 1933. – С. 1.

може, неусвідомлювана ними самими цупкість українських традицій, закорінених у селі”¹⁰.

Отже, знімається попереднє обвинувачення й з М. Возняка у відсутності “загальної ідеї”, “найменшого запалу”, “надхнення”. У дійсності це був учений ка-менярської снаги, одержимий національною ідеєю, людина цікава, оригінальна, мудра, ніхто ніколи не вважав його нудним.

Юрій Шевельов, як і чимало інших представників діаспори, інкримінує академікові Вознякові прорадянську орієнтацію. Характер цієї орієнтації з’ясовують недавні публікації листів М. Грушевського до М. Возняка 20-30-х років. Орієнтувався він передусім на академіка Грушевського і вважав, як і він, що й в умовах радянської дійсності треба і можна щось робити для українства. Публікація його праць на радянській Україні – то була співпраця з велетнем нашої історіографії та літературознавства. То ж Грушевський замовляв їх, апробував, публікував, якимось чудом вишукував гроші на гонорари, врешті, “провів” М. Возняка в академіки.

Саме завдяки тісній співпраці з М. Грушевським Михайло Степанович надрукував на Великій Україні 26 цінних праць з франкіани, зокрема, окремою книгою листування Франка з Михайлом Драгомановим. Радянські видавництва виявляли великий попит на матеріали про радикальний рух, вбачаючи у ньому соціалістичну підоснову. Усупереч сподіванням замовників в унікальній розвідці “Іван Франко в добу радикалізму” (надрукована в “Україні”) Михайло Возняк показав, що радикальний рух був обмежений саме акцентацією соціальних питань і недостатньою увагою до проблем національних і що власне тверді національні переконання Франка зумовили його вихід з радикальної партії і вступ разом з Михайлом Грушевським до національно-демократичної. Ця праця академіка Возняка у післявоєнному франкознавстві замовчувалась, вона не увійшла в добірку його статей “Нариси про світогляд Івана Франка”. Є потреба її передрукувати нині. Першопублікатор листів Михайла Грушевського до Михайла Павлика – Михайло Гнатюк – влучно резюмує характер співпраці учених: “Стосунки двох великих діячів української науки й культури Михайла Грушевського та Михайла Возняка – одна із світлих сторінок в історії України першої третини ХХ століття. Ці відносини – приклад того, з якою великою шаною ставився всесвітньовідомий учений до свого молодшого колеги-літературознавця”¹¹.

Михайло Нечиталюк, продовжуючи публікацію листів Грушевського до Возняка, резонно зауважив: “На основі всього листування М. Грушевського з М. Возняком можна робити висновок про М. Грушевського як ініціатора й мецената франкознавчих досліджень на етапі формування цього літературознавчого напрямку”¹².

¹⁰ Шевельов Ю. (Юрій Шерех). Я – мене – мені... (і довкруги). – Харків; Нью-Йорк, 2001. – Т. 2. – С. 83.

¹¹ Записки НТШ. Праці філологічної секції. – Львів, 1990. – Т. ССXXI. – С. 126.

¹² Нечиталюк М. “Честь праці!”: Академік Михайло Возняк у спогадах та публікаціях. – Львів 2000. – С. 300.

Життєвий девіз Михайла Возняка – “цілком пірнути у наукові студії, жити з них і або загинути в боротьбі з труднощами, або довести до якихось результатів” – особливо актуалізується в умовах радянської дійсності. Ученому доводилось балансувати на лезі меча, коли партія “колебалась” у ставленні до нього. То його ще в 1926 році обрано академіком (дійсним членом Всеукраїнської Академії наук), то у 1933 з Академії виключено “як ворога трудящих мас”, то знову з політичних міркувань у 1939 поновлено, а в 1940 призначено завідувачем кафедри української літератури в університеті. У післявоєнній завідувачого й академіка переведено (бо не мав офіційного диплому доктора) на посаду асистента, що викликало обурення тих же “трудящих мас” і змусило цей диплом видати йому без захисту дисертації... Якось анонімна “моська” паплюжить його франкознавчу монографію “Титан праці”, не перестають “розпинати за подушне” – за незламність душі, яка не кається в націоналізмі. І все ж величезний авторитет академіка, завзяття “проти рожна перти” й будувати храм франкознавства попри всі примхи політичного клімату – у погоду й негоду, “у сніг, у дощ, у блискавиці” (Шекспір) дають не “якісь результати”, а “зримі риси” монументальної споруди. Франкознавчі зацікавлення у Михайла Степановича виникли ще за життя Каменяра. Як пізніше з Грушевським, він з ним співпрацював. Взаєморецензували наукові праці з усією вимогливістю. Молодий Возняк, новобранець у науці, настільки компетентний, що робить обґрунтовані зауваження й висловлює конструктивні побажання, рецензуючи Франкові дослідження апокрифів. Він глибоко розуміє наукову вагомість і необхідність студій цієї парості нашої давньої літератури, коли дехто на них дивився скептично: мовляв, “апокрифи з’їли Франка”. А той, хоч і вказував іноді на деякі похибки новобранця, вітав і, сходячи до гробу, благословив його, його “найбільш вироблену методу точного скрупульозного до найменших подробиць досліду мовних та літературних явищ”¹³. Це був так званий генетичний метод з підмогою старого доброго філологічного, ефективного при коментуванні тексту. Аналізуючи ранню рецензію молодого вченого на працю Івана Франка “Апокрифи і легенди з українських рукописів” (т. V, 1910), Лариса Бондар спростовує “закорінений у нашій свідомості стереотип уявлення про М. Возняка як аполітичного вченого, зануреного в “чисту” науку. Інший так само хибний стереотип – те, що ніби М. Возняк тільки збирав фактичний матеріал і не здатний до теоретичного узагальнення. Уже ця рання рецензія розбиває цей стереотип. М. Возняк не просто переказує зміст, він аналізує, визначає метод Франкового дослідження як порівняльний і при цьому найбільше досягнення цього методу вбачає в можливості виявити, що саме вніс український народ в апокрифи, тобто ставить проблему національного в літературі. Аналіз у рецензента сполучається з синтезом [...]”¹⁴.

Уперше вживши термін “франкознавство”, академік мислив це відносно окреме відгалуження українського літературознавства як стадіальний процес всеохоплення спадщини універсального генія. У першій його фазі необхідно

¹³ Неділя. – 1917. – № 13. – С. 8.

¹⁴ Академік М. Возняк і розвиток національної літератури... – С. 28.

подбати про джерельну базу – видати всього несфальшованого Франка, опублікованого й архівного, а потім уже писати синтетичні монографії про письменника, про його проблематику і поетику. До речі, на таких позиціях стояв Михайло Павлик стосовно вивчення спадщини Михайла Драгоманова: щоб “заграти на всіх клавішах драгоманівщини”, він виконав титанічну працю, публікуючи десятки томів “Переписки” досліджуваного автора. Генеральний франкознавчий Возняковий план не слід розуміти спрощено, у суворо хронологічній послідовності. Він, наприклад, радів, коли хто аналізував і поетику Франка, зокрема, темою дисертаційного дослідження його аспіранта Івана Сірака була “Майстерність оповідань Івана Франка”. Але сам він здебільшого тесав гранітні брили під міцний фундамент франкознавства. Живим невпинним струменем досліджень у цій новій галузі став щорічник “Іван Франко: Статті і матеріали”, фундатором якого був академік.

Професор Торонтського університету Тарас Кознарський, ще коли він був лаборантом нашого Інституту франкознавства, у 1990 році писав: “Історія літератури знає випадки, що окремі письменники мали свій журнал (Акакій Церетелі, Іван Франко). Можна також сказати, що протягом свого існування збірник “Іван Франко. Статті і матеріали” був і є возняківським”. Це й стосується “Українського літературознавства” – продовження збірника, зачинателем якого був академік. У безнастанній лавині статей цього видання – традиції Михайла Возняка, його дух.

Можливо, дехто здивується, що у франкознавчій спадщині академіка Возняка є модний нині жанр – гендерна студія. Щоправда, без модної тепер патології, яка не має нічого спільного з літературознавством. Кажучи словами Франка, Михайло Степанович досліджує “складний паралелограм сил” – взаємовідносин жінки і чоловіка, особливості їх психіки. Водночас – це жанр любовного роману, роману виховання, роману у листах “чоловіка цілого”, його *innere Geschichte* (внутрішня інтимна історія) і його світогляд. І – відкриття ще однієї грані Франка – шедеврів його епістолярного мистецтва. Я маю на увазі працю Михайла Степановича “Автобіографічний елемент в оповіданні Франка “На дні”, побудовану на матеріалах молодечої кореспонденції закоханих – Івана Франка та Ольги Рошкевич. Ці листи були унікальним здобутком у багатющій евристиці вченого. Окремо Франкові сенсаційні листи підготував до ювілейного франківського збірника, який вийшов уже після смерті академіка. Він їх назвав “неоціненним джерелом для дослідження поступового розвитку світогляду Івана Франка, його творчості і творчого зростання”.

Вознякова студія “Автобіографічний елемент в оповіданні Франка “На дні” зайняла 80 сторінок збірника “Українське літературознавство”, що вийшов у Києві у 1940 році. Який свіжий струмінь вносила вона у тодішнє сталінське літературознавство, видно з її оточення. Усі п’ять статей у збірнику до неї були або суцільним славослов’ям Сталінові, або гімном йому починалися чи кінчалися. Збірник відкривався розвідкою Семена Шаховського “Образ Сталіна в українській народній пісні”. Очевидно, мій третій науковий керівник, якого ми називали Натаном Мудрим, ніяк не міг відмовитися від запропонованої йому політичної теми й намагався якось “у поті чола” зшити для неї одяг із

сфальсифікованих “пісень”, що їх ніхто не співав. А втім, це “причинок” до характеристики доби. Тексти пісень про Сталіна в апогеї його культу не підлягали критиці, навіть такі:

Комсомольці мужні стали...
Ми завжди з тобою, Сталін.
За сто миль, за сто земель
Куркулів прогнали.
Світлу вказує нам путь
Сонце наше – Сталін.

Пафос пісні – радість з приводу заслання заможних господарів у Сибір. Можна поставити питання: “Куди вказує нам світлу путь сонце Сталін?” – “У Сибір неісходиму”.

У ювілейній доповіді Павла Тичини “Давид Сасунський”, яка друкувалася зараз же перед статтею М. Возняка, автор обмовився, що “до сонця прагнули всі багатирі вірменські” і т. д., але схаменувся і тут же змушений був під пресом духу режиму додати: “Вірменське слово *древаревак*, російське – *солнышко*, грузинське *мзе*, українське – *сонечко* – на устах усього трудящого люду. Бо одне у нас тепер сонце – у всіх народів, звільнених Великою пролетарською революцією, сонце, що скрізь освітлює землю нашу і дає нам життя, сонце, що охороняє нас всемірно і гріє своїм щедрим промінням – це Йосиф Віссаріонович Сталін. (Бурхлива овація)”¹⁵.

Академікові Вознякові дозволено, як гостеві зі щойно визволеної Західної України, не писати про любов до Сталіна. Його студія – картки звичайної щирої любові.

Другою, крім франкознавчої, улюбленою доменою Вознякових студій було старе українське письменство. Після Франка і Грушевського не було у нас більшого, як він, знавця даного періоду історії літератури. Учений встановлював авторство “Літопису Самовидця”, “Історії Русів”, “Перестороги”, опублікував збірники давніх віршів і пісень, видав книжки “Початки української комедії”, “Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові” тощо. Але фундаментальною його працею про всю нашу давню літературу була його тритомна “Історія української літератури”, яка поступово окремими томами виходила у роках 1920-му, 1922-му і 1924-му. Авторів при осмисленні й викладі колосального матеріалу вдалося поєднати науковість з популярністю, з чіткістю композиції корпусу, дохідливістю викладу, сконденсованістю, ущільненістю та лаконізмом поліінформативного стилю. Список “основної літератури” до кожного тому – цей істинно возняківський “мінімум” – вражає великий. Це праці не лише з історії нашого давнього письменства, а й з європейської методології історіографії, причому нерідко найновіші. Дослідження, крім українських і російських, ще й польських, чеських, німецьких, австрійських, французьких та ін. учених їхньою мовою, зокрема Ельстера, Лампрехта, Лансона,

¹⁵ Радянське літературознавство. – Київ, 1940. – С. 69.

Петерсена, Тен-Брінка, Брікнера, Гетца, Крека, Абіхта, Потканського, Онопека, Ягіча, Скруля, Прохазки, Бровна, Бандтке, Естрейхера, Мернінга, Яблоновського, Кульчинського, Бартошевича, Бентковського, Грабовського, Ліковського, Мацейовського, Третьяка, Ярецького, Геленіуша, Кольберга, Поповського, Тарновського, Вуйціцького, Янковського, Елінека, Руліковського та ін. У мої студентські роки, коли не було жодного дозволеного корпусу з історії української літератури, поява – нарешті, нарешті! – макету такої “Історії...”, що його представив на широке обговорення Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка, була сенсацією. Усі з великим ентузіазмом хвалили, лише професор Рудницький зауважив, що там не було жодного імені зарубіжного автора.

Академік Возняк і синхронними таблицями, і компаративістичними зіставленнями вписував нашу літературу у контекст західноєвропейської. Автор тез “Контакти українського письменства з зарубіжним в “Історії української літератури” М. Возняка” виокремлює три типи літературних зв’язків, що їх застосовує у названій праці наш академік:

“1) контактні зв’язки літератури Київської Русі і наступних етапів її розвитку, які мають безпосередній характер: питання візантійських і південно-слов’янських впливів, літературна полеміка у зв’язку з виникненням унії на польсько-українському ґрунті;

2) опосередковані зв’язки з іншими, дальшими літературами – античною (Гомер, Арістотель, Цицерон, Вергілій, Овідій, Плавт, Платон, Плутарх та ін.) та західноєвропейською (Петрарка, Бокаччо, Чосер та ін.);

3) типологічні зіставлення”¹⁶.

...Я розгортаю перший том “Історії української літератури” свого учителя на довільному місці. Книга розкривається на сторінках 208-209-й її першодруку. Розділ 9-ий: “Українські літописи як продукт українського духа”; підрозділи – “Незалежність літописів від візантійських хронік”, “Гарні прикмети наших літописів”. Тут висвітлюється проблема національної специфіки нашої давньої літератури та характерність її поетики. Зацитую: “...Добрі прикмети (у значенні художні. – І. Д.), котрими вони (літописи. – І. Д.) відзначаються: простота, свіжість, сила, той аромат життя, епохи, що віє від них і робить їх чи не найціннішою частиною нашого старого письменства, як каже М. Грушевський. Гарні прикмети українських літописів дивували чужинців. Уже Шлецера дивувала широта історичного світогляду, багатство джерел і загальна сила літературного таланту в наших літописах. У порівнянні з західними середньовічними літописами український Нестор видавався німецькому вченому феноменальним явищем як представник національної літератури”¹⁷.

Відзначили чужинці також “живий, образний поетичний стиль українських літописів”. Зокрема, Соловйов писав, що оповідання (нарація) південного літописця характеризується “великою масою подробиць, жвавістю, образністю,

¹⁶ Денисюк Ю. І. Контакти українського письменства з зарубіжним в “Історії української літератури” М. Возняка // Академік Возняк і розвиток української національної культури... – С. 55.

¹⁷ Возняк М. Історія української літератури. – Львів, 1920. – Т. 1. – С. 209.

можна сказати артистичністю; головню Волинський літопис відзначається поетичним стилем”¹⁸.

Щоб показати світове значення української літератури, тут її історик для уникнення враження чванства посилається на відгуки “чужинців”. Але на попередніх сторінках він, аналізуючи наші літописи і як художнє твориво, відзначає у них пластику художніх деталей, влучні прийоми характеротворення, скомплікованість форм оповіді. Так звана наратологія, яка досліджує спосіб існування твору, раніше у радянському літературознавстві трактувалась як формалізм. Тепер вона відбрунькувалась у відносно самостійну парость науки, стає модною. “Немодний”, неодноразово критикований Михайло Возняк ще понад 80 років тому вдумливо аналізував нюанси нарації у стародавніх текстах – “ширість і зв’язану з нею об’єктивність літописця та його спокійний і рівний, місяцями драматичний тон оповідання, і пригадавши, що він послуговувався не тільки народними переказами, але й приповідками й іншими формами народного поетичного вислову, зрозуміємо, що літописець міг захопити увагу читача своїм викладом”¹⁹. При детальному аналізі першої нашої трагічної новели про осліплення князя Василька Михайло Возняк виокремлює пласт авторської оповіді з її безпосередністю й драматизмом та розповіді жертви варварського злочину.

Хочеться підкреслити новаторство Вознякового корпусу історії давньої літератури у розгляді двох паралельних процесів словесності – писемної і усної – у моментах їхнього зближення, взаємодії, в обґрунтованому вмонтуванні у структуру праці розділів про фольклор, у науковому аналізі явищ усної народної творчості з використанням давніших і найновіших здобутків фольклористики, у постановці низки проблем фольклору, що їх пізніше у спеціальних томах (1-й і 4-й) своєї “Історії української літератури” ґрунтовно розгляне М. Грушевський.

Для вистеження “гарних прикмет” феноменального возняківського тритомника потрібна ціла книга, подібна до “Отзыва” Дашкевича “о сочинении” Петрова. Як старе вино, з віком ця “Історія української літератури” набуває нової якості. У незалежній Україні у перевиданні вона одержала друге дихання й цвітіння.

Наукові зацікавлення академіка Возняка не обмежувалися медіавістикою і франкознавством. Є у нього праці про Котляревського, Квітку-Основ’яненка (монографія), Шашкевича, Головацького, Боровиковського, Шевченка (зокрема, монографія про Кирило-Мефодіївське братство), Глібова, Нечуя-Левицького, Панааса Мирного, Грабовського, Лесю Українку, Коцюбинського, Стефаніка, про українську журналістику, є фольклористичні, мовознавчі й історичні дослідження.

Незадовго до смерті академіка я йшов знову з ним (за ним) по вулиці. Михайло Степанович був уже безкровний, безтілесний, увесь жовтий – й просвічувався. Здавалося, що вітер понесе його, як зів’ялий листок, у безвість. Перетворювався в іматеріальність, у духовність. У лікарні зробили йому

---

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само. – С. 199.

переливання крові, і він погас. Ховали, оплакуючи, на Личаківському кладовищі. Вітер часу не поніс академіка Возняка у безвість. Книжки, які виходили у 1955-1958 роки після відлету авторової душі з фізичного тіла (“З життя і творчості Івана Франка”, “Нариси про світогляд Івана Франка”, “Іван Франко – велетень думки і праці”), незримими устами промовляли, що “він живе, він ще не вмер”. Те ж саме говорить і нині, у 50-річчя його смерті багатоцінна спадщина велетня науки.

Через аспірантуру академік виховав цілу когорту викладачів вищої школи й науковців. Чимало з них належить уже, на жаль, до “одшедших поколінь”. Та ще працюють у нашому університеті його аспіранти – професори Михайло Нечитайлюк, Володимир Здоровега, автор цих рядків. Учнем Михайла Степановича можна вважати і доцентів-франкознавців Андрія Скоця й Ігоря Моторнюка. Кафедра української літератури імені академіка М. Возняка й Інститут франкознавства – це, так би мовити, дві возняківські кузні, у науково-ідейному горнилі яких виковуються нові генерації франкознавців. Назву тільки тих, хто працює в університеті. До середнього покоління, безпосередньо повозняківського, належать нинішній директор Інституту франкознавства Лариса Бондар, професор Михайло Гнатюк, докторанти Ярослава Мельник, Валерій Корнійчук. Зрештою, хто на філологічному факультеті не писав про Івана Франка! Адже великою мірою завдяки академікові Вознякові ще за його життя, а потім завдяки традиціям його духу Львівський університет був і є епіцентром франкознавства.

“Будуть приходити люди... Я озовуся до них...” Ці Лесині слова бринять у душі, коли спостерігаєш прихід “молодих духів” у франкознавство. Ось вони сидять в Інституті франкознавства за томами Каменяра, за дослідженнями Возняка – молоді кандидати наук, що мають уже франкознавчі монографії: Тарас Пастух, Микола Легкий, Ростислав Чопик, а також недавно захищений Богдан Тихолоз. На стіні – портрет Академіка. Ласкаве, добре, батьківське обличчя.

Заабсорбовані науковим читанням не зауважили, що з портрета “алмазом добрим, дорогим” покотилася сльоза...

AKADEMICION FROM THE LEGEND

Ivan Denysiuk

*Ivan Franko National University of Lviv Philology Department
Universytetska st., 1, UA-79000 Lviv, Ukraine*

This memoirs essay discloses original features of the personality of the academician Mychailo Vozniak – the representative of the “Lviv characters”, assiduous investigator of the Ukrainian literature and educator of the young Franko connoisseurs.

Key words: academicion, ation literature, knowledge about I.Franko, modest, devoted.

Стаття надійшла до редколегії 05.05.2003

Прийнята до друку 14.10.2003